

KO'PRIK QURILISH SOHASIDA BYUDJET MABLAG'LARINI O'ZLASHTIRISH BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI ANIQLASH VA TERGOV QILISH

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish

Akademiyasi 2-kurs magistranti

Shodliqov Farxod

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ko'prik qurilish sohasida byudjet mablag'larini o'zlashtirish bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish masalalari, ularning yechimi va shu bo'yicha qilingan ishlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ko'prik, qurilish, byudjet, o'zlashtirish, qonun, jinoyat, rastrata.*

Byudjet mablag'larini o'zlashtirish korrupsiya jinoyatlarining eng tarqalgan va eng xavfli turlaridan biri bo'lib, davlat mol-mulkini o'zganing manfaatlariga ko'ra noqonuniy egallash, unga egalik qilish, tasarruf etish yoki undan foydalanishning turli shakllari sifatida huquqiy adabiyotlarda keng talqin qilinadi. Korrupsion iqtisodiy jinoyatlar tizimida "o'zlashtirish" va "rastrata" tushunchalari alohida ahamiyatga ega bo'lib, har ikki holatda ham davlatga tegishli mulkning o'zlashtirilishi, talon-toraj qilinishi yoki maqsadsiz sarflanishi sodir bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 167-moddasida "o'zlashtirish" – shaxsga ishonib topshirilgan mulkni noqonuniy ravishda egallab olish, "rastrata" esa mazkur mulkni qonunga xilof ravishda sarf qilib yuborish, sotish yoki talon-toraj qilish sifatida belgilangan¹. Shu bilan birga, amaldagi jinoyat-huquqiy doktrinalarda o'zlashtirish mulkni o'z foydasiga aylantirish maqsadini, rastrata esa mulkni uchinchi shaxslarga yoki noqonuniy xarajatlarga yo'naltirish orqali davlatga zarar yetkazish mazmunini anglatishi ta'kidlanadi. Bu jinoyatlar, ayniqsa, yirik infratuzilma loyihalarida – ko'prik qurilishi, yo'l qurilishi, melioratsiya, transport va energetika obyektlari kabi strategik tizimlarda ko'p uchraydi, chunki ularda mablag'lar katta, jarayonlar murakkab, nazorat esa ko'p bosqichli bo'ladi.

Ko'prik qurilishi sohasidagi byudjet mablag'lari odatda bir necha manbalardan – mahalliy byudjet, davlat byudjeti, xalqaro moliyaviy institutlar (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki), maxsus jamg'armalar yoki davlat-xususiy sheriklik moliyalashtirishidan shakllanadi. Mablag'larning ko'pligi va ularning bir necha tashkilotlar tomonidan boshqarilishi korrupsiya xavfini oshiradi. Ko'prik qurilishi jarayonida o'zlashtirish jinoyatlari, odatda, loyihaning har bir bosqichida sodir bo'lishi mumkin, shu bois ular alohida huquqiy e'tibor va puxta nazorat talab qiladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 167-modda. O'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilish.

URL:<https://lex.uz/docs/111453>

Korrupsion harakatlar avvalo tender tanlovlari bosqichida yuzaga chiqadi. Tenderlar davlat xaridlarining eng zaif nuqtalaridan biridir, chunki aynan tanlov jarayonida loyiha qiymati ataylab sun'iy ravishda oshirilishi, tanlov shaffofligini buzish, manfaatlar to'qnashuvi yoki o'ziga yaqin kompaniyalarga g'alabani ta'minlash kabi usullar qo'llanilishi mumkin. Masalan, ba'zi hollarda tender hujjatlaridan raqobatni cheklovchi talablar qo'yiladi, narxlar bo'yicha asoslanmagan takliflar qabul qilinadi yoki "qulay" subyektlar bilan oldindan kelishilgan holda tanlov o'tkaziladi.

O'zlashtirishning navbatdagi xavfli maydoni loyihalash va smeta hujjatlarida mablag'larni sun'iy oshirish bilan bog'liq. Ko'prik qurilishining balandligi, uzunligi, yuk ko'tarish qobiliyati, konstruktiv materiallari, texnologik usullari smetaga asosiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq korrupsion sxemalarda bu hujjatlar ataylab qimmatlashtiriladi, ortiqcha xarajatlar, mavjud bo'lmagan ishlarga to'lovlar, asossiz transport xarajatlari yoki ortiqcha ish haqlari kiritiladi. Masalan, 100 tonnalik metall konstruksiyaga asoslangan loyiha hujjatlarida 150–180 tonna material ko'rsatilishi, mavjud bo'lmagan texnik jarayonlar qo'shilishi yoki loyiha ekspertizasi jarayonida mutaxassislar pora evaziga noto'g'ri xulosa berishi kabi holatlar korrupsiyaning keng tarqalgan usullaridan biridir. Shu bilan birga, ko'plab davlatlarda loyihalash bosqichida aniqlangan kamchiliklar butun yirik infratuzilma loyihalarining qiymati 40–60 foizgacha oshishiga sabab bo'ladi, bu esa davlat byudjetiga bevosita zarar yetkazadi ².

Mablag'larning talon-toraj qilinishi ko'pincha qurilish jarayonidagi materiallar va texnika xarajatlarida sodir bo'ladi. Qurilish materiallari — sement, armatura, qum-shag'al, bitum, yog'och konstruksiyalari, og'ir texnikalar uchun yoqilg'i kabi resurslar amalda ishlatilmay turib "sarflangan" deb rasmiylashtiriladi, ortiqcha miqdorlar xarid qilingan deb ko'rsatiladi yoki sifatsiz materiallar qimmat narxda rasmiylashtirilib, ortiqchasi noqonuniy yo'llar bilan bo'linib olinadi. Qurilish maydonlaridagi nazoratning murakkabligi, texnik jarayonlarning ko'p bosqichli bo'lishi va har kuni o'nlab turli materiallar aylanmasi o'zlashtirishning eng qulay maydonini yaratadi.

O'zlashtirish ohirgi bosqichda — yakuniy qabul qilish jarayonida ayniqsa ko'p uchraydi. Ko'prik qurilishi tugagach, davlat komissiyasi, texnik nazoratchilar va loyiha tashkiloti obyektni foydalanishga qabul qiladi. Korrupsion sxemalarda aynan shu jarayonda "ortiqcha xarajatlar", "qo'shimcha bajarilgan ishlar", "nazoratchi xulosasi uchun to'lov" kabi noqonuniy bandlar qo'shiladi. Ko'pincha amalda bajarilmagan ishlar qog'ozda bajarilgandek qilib ko'rsatiladi, ko'prikning

² World Bank. Cost Overruns and Corruption in Infrastructure Projects. — Washington, 2015. — 52 p. URL: <https://documents.worldbank.org>

mustahkamligi yoki materiallar sifati bo'yicha talablar bajarilmagan bo'lsa ham, komissiya pora evaziga ijobiy xulosa beradi. Misol uchun, ko'priklar tayanchlarining beton sinfi loyihaga mos kelmasligi aniqlansa ham, tender g'olibi bilan kelishilgan holda ushbu kamchilik yashiriladi, bu esa keyinchalik ko'priklarning tez yemirilishi, avariyalarga olib kelishi mumkin. Xalqaro audit amaliyotida ma'lum qilinganidek, qabul qilish bosqichidagi korrupsiya loyiha qiymatini qo'shimcha 10–18 foizga oshiradi.

Moliyaviy hujjatlarning manipulyatsiyaga ochiqqligi, ular yuqori darajada qog'ozbozlikka asoslangani, ko'plab imzo va tasdiqlardan iboratligi sabab tergov jarayonida izni aniqlash ko'p vaqt va mutaxassis talab qiladi. Tergov organlarining qurilish texnologiyalarini yetarlicha bilmasligi, beton sinflari, yuk ko'tarish standartlari, metraj, geodeziya o'lchovlari, konstruktiv elementlar kabi murakkab texnik terminologiyani anglashda qiyinchilikka duch kelishi – jinoyatni aniqlash darajasini pasaytiradi. Shu bois, ko'priklar qurilishi bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilish alohida malaka, texnik bilim va xalqaro audit standartlari bilan ishlash ko'nikmalarini talab qiladi.

Jinoyatlarni aniqlash va oldini olish bo'yicha takliflar, avvalo, davlat xaridlarini to'liq raqamlashtirishga qaratilishi lozim. E-xarid tizimi va elektron tender platformalari korrupsiyani kamaytirishning eng samarali mexanizmlaridan biri bo'lib, barcha jarayonlarning izini qoldiradi, g'olib tanlanishida shaffoflikni ta'minlaydi va manfaatlar to'qnashuvini aniqlash imkonini beradi. Har bir qurilish bosqichida mustaqil texnik nazorat mexanizmini kuchaytirish, nazoratchilarni rotatsiya qilish, ular uchun huquqiy javobgarlikni oshirish ham korrupsion kelishuvlarni kamaytiradi. Smeta hujjatlarini sun'iy intellekt orqali avtomatik tahlil qilish – narxlarning bozor qiymatidan chetlanishini, texnik ko'rsatkichlardagi noto'g'ri ma'lumotlarni, ortiqcha miqdorlarni aniqlashda katta yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har bir qurilish bosqichida foto-video audit yuritilishi obyektning real holatini hujjatlashtirishga, keyinchalik tergov jarayonida isbot sifatida taqdim etishga imkon yaratadi. Sun'iy intellekt asosida yaratilgan vizual tahlil tizimlari esa betonning bo'sh joylari, armatura sifati, yoriqlar, deformatsiyalarni aniqlashi mumkin. Korrupsiyaga qarshi komissiyalar monitoringini kengaytirish, ularning vakolatlarini kuchaytirish, jamoatchilik nazoratini (Open Budget, Ochiq ma'lumotlar portallari) keng jalb qilish, fuqarolarning infratuzilma xarajatlari ustidan bevosita nazorat olib borishiga sharoit yaratish korrupsiyani sezilarli darajada kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov, M.J. Qurilish sohasidagi korrupsiya holatlari:tahlil va yo'llari,- Toshkent, 2020.
2. Lebedev, Y. M. Qurilish sohasidagi jinoyatlarni tergov qilish metodlari. – Moskva, 2020.
3. Gerber, E. T. Qurilish loyihalarida moliyaviy tahlil va xato sarflanishni aniqlash. – Myunxen, 2020.
4. Xarris, L. M. Qurilish loyihalarida korruosiya holatlariga qarshi strategik yondashuvlar. – Chikago, 2020.